

TUPROQ VA UNING TURLARI

Hayrullayeva Sevinch

G‘aniyev Jaloliddin

Toshkent davlat agrar universiteti "O‘simliklar himoyasi, agrakimyo va tuproqshunoslik" fakulteti

ANNOTATSIYA

Maqolaning asosiy maqsadi tuproq(qum) — litosfera yuza qavatlarining suv, havo va tirik organizmlar ta‘sirida o‘zgarishidan shakllanadigan va genetik jihatdan o‘zaro bog‘liq gorizontlardan tashkil topgan tabiiy tuzilma; Yer po‘stining yuza va unumdor qatlami. T.ning nuragan tog‘ jinslaridan farq qiladigan eng muhim xususiyati — unumdorligidir (qarang Tuproq unumdorligi). T.ni o‘rganish va uning tasnifini tuzish, tarkibini yaxshilash hamda unumdorligini oshirish usullarini ishlab chiqish singari masalalar bilan tuproqshunoslik fani shug‘ullanadi. T. hosil qiluvchi asosiy omillar: iqlim, tuproq ona jinsi, o‘simliklar va hayvonot olami, hududning relyefi va geologik yoshi hamda odamning xo‘jalik faoliyatidir.

Kalit so‘zlar: Ekotizim, gil tuproq, relyefi, tog‘ jinslari, yog‘och, ohaktosh, tuproq, iqlim.

Tuproqning yuqori qatlami. Yer yuzasiga chiqib turgan tog‘ jinslari yog‘insochin, karbonat angidrid, kislorod, havo harorati, mexanik kuchlar, suv va unda erigan moddalar, havo, mikroorganizmlar va tuban o‘simliklar (yo‘sin, lishayniklar) ta‘sirida yemiriladi (nuraydi). Nuragan jinslar maydalanib, g‘ovak qatlam hosil qiladi. Bu qatlam vaqt o‘tishi bilan yangi xususiyat — nam sig‘imi va o‘simliklar o‘zlashtira oladigan bir oz miqdordagi oziq moddalarga ega bo‘ladi. Vujudga kelgan yangi muhitdagi mikroorganizmlar o‘z hayot faoliyati tufayli o‘simliklarning o‘sishi uchun sharoit yaratadi, o‘simliklar tuproqdan o‘z hayoti uchun zarur oziq moddalarni o‘zlashtiradi va o‘zida to‘playdi. Nobud bo‘lgan o‘simlikning

bir qismi mikroorganizmlar ta'sirida parchalanib, mineral moddalarga, qolgan qismi esa murakkab biokimyoviy jarayonlar natijasida chirindi (gumus) ga aylanadi. Bu jarayonlarning barchasi uzluksiz davom etadigan nurash sharoitida sodir bo'lib, o'simlik ildizlari ajratgan nordon moddalar hamda organik qoldiqlar ta'sirida yanada tezlashadi. Natijada Yer po'stlog'ining sirtida unumdor g'ovak qatlam — T. paydo bo'ladi. Iqlim, tuproq ona jinsi, o'simlik hamda hayvonot olami, hudud relyefi kabi omillarning T. hosil bo'lish jarayoniga ta'siri turlicha bo'lganligi tufayli har xil tabiiy zonalarda o'ziga xos T. tiplari vujudga keladi. Mas., tayga zonasida chimli podzol T., dashtlarda qora va kashtan T., cho'llarda esa sur tusli qo'ng'ir T.lar va b (qarang Tuproq zonasi). Odamning xo'jalik faoliyati qam T. hosil bo'lish jarayonining ba'zi omillariga, mas., o'simliklarga, shuningdek, yerga ishlov berish, uning meliorativ holatini yaxshilash, organik o'g'it solish va boshqa bilan tuproqqa bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sir ko'rsatish to'g'ri mutanosiblikda olib borilganda T. hosil bo'lish jarayonini va xususiyatlarini maqsadga muvofiq o'zgartirish mumkin. Bizning sayyoramizda juda ko'p ekotizim turlari mavjud, ularning ichki xususiyatlari tuproq turiga, iqlimga, har bir momentning atrof-muhit sharoitlariga va boshqalarga bog'liq. Dunyoning har bir qismida biz ko'radigan tuproq turi tuproq hosil qiluvchi beshta omilga bog'liq: iqlim, tog' jinslari, relyef, vaqt va unda yashovchi organizmlar.

Tuproqning ta'rifi va tarkibiy qismlari. Tuproq - bu yer qobig'ining yuzaki qismi, biologik faol, bu jinslarning parchalanishi yoki fizikaviy-kimyoviy o'zgarishi va unda joylashgan tirik mavjudotlar faoliyati qoldiqlari. Avval aytib o'tganimizdek, dunyoning har bir mintaqasida har xil tuproq turi mavjud. Bu tuproq hosil qiluvchi omillar butun kosmosda o'zgarib borishi sababli sodir bo'ladi. Masalan, iqlim butun sayyorada bir xil emas, relyef ham, unda yashovchi organizmlar va hk. Shu sababli, tuproqlar turli xil ekotizimlar bo'ylab harakatlanishimiz bilan asta-sekin o'z tuzilmalarini o'zgartiradi. Tuproq toshlar, qum, loy, gumus (chirigan organik moddalar), minerallar va boshqa elementlar kabi turli xil tarkibiy qismlardan iborat. Tuproq tarkibiy qismlarini quyidagicha tasniflashimiz mumkin: Noorganik qum, loy, suv va havo kabi; Organik, masalan, o'simlik va hayvonlarning qoldiqlari. Gumus bu tuproqlarni unumdorligini ta'minlaydigan barcha parchalanadigan organik moddadir.

Quritadigan barglardan hasharotlar jasadigacha ular tuproq chirindi qismidir. Bu yuqori qatlamlarda uchraydi va ba'zi minerallar bilan birgalikda sarg'ish-qora rangga aylanib, yuqori unumdorlikni beradi. Tuproqning xususiyatlari: Tuproqlar fizik, kimyoviy va biologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Jismoniy xususiyatlari: To'qimalarining Tuproqda mavjud bo'lgan har xil o'lchamdagi mineral zarrachalar nisbati aniqlanadigan narsadir. Tarkibi bu tuproq zarralari birlashib, agregatlarni hosil qilish usuli. Zichlik o'simliklarning tarqalishiga ta'sir qiladi. Zich tuproqlar ko'proq o'simliklarni qo'llab-quvvatlashga qodir. Harorat o'simliklarning tarqalishiga, ayniqsa balandlikda tarqalishiga ham ta'sir qiladi. Rang bu uning tarkibiy qismlariga bog'liq va tuproqdagi namlik miqdori bilan farq qiladi. Kimyoviy xususiyatlari: Birja hajmi: Bu tuproqning loy va gumus bilan almashinish qobiliyati, mineral zarralarni olish orqali o'simliklarga ozuqa moddalarini etkazib berish. Hosildorlik: Bu o'simliklar uchun mavjud bo'lgan ozuqaviy moddalar miqdori. pH: tuproqning kislotaligi, betarafligi yoki ishqoriyligi. Keyin biz tuproqning pH darajasini qanday o'zgartirishni bilib olamiz. Biologik xususiyatlar: Bu erda biz u erda yashaydigan organizmlarning turlarini, ikkalasini ham topamiz bakteriyalar, zamburug'lar kabi hayvonlar, va boshqalar. Hayvonlar, shuningdek, parheziga, faoliyatiga, kattaligiga va boshqalarga qarab, o'z vazifalarini yerda bajaradilar. Va nihoyat, ular o'simliklarning ko'pligi tufayli iqlimni yumshatish va suv oqimlarining mavjudligini qo'llab-quvvatlash uchun xizmat qilishadi. Bularning barchasi va boshqa sabablarga ko'ra tuproqni qadrlashni va uni saqlashni o'rganish hayotiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. www.Vikapediya.uz
2. P.Uzoqov, Shu.Holiqulov, I.Boboxo'jayev "Tuproqshunoslik"
3. G'.Yuldashev "Tuproq kimyosi"